

„Légy jó, szelíd, engedelmes, az ilyen gyermek nagyon kedves.”

Erkölcsei nevelés a két világháború közti 1–4. osztályos olvasókönyvekben¹

PÁLMAI JUDIT

palmai@jgypk.szte.hu

*Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Alkalmazott Egészségtudományi és Egészségfejlesztési Intézet*

Kulcsszavak: tankönyvek, Horthy-korszak, erkölcsi nevelés, értékközvetítés, kutatás

Az erkölcsi nevelés kérdése újra és újra előkerül a közoktatásban, utoljára 2013-ban, amikor kötelezően választhattak a gyermekek, hogy hittant vagy erkölcsant tanulnak iskolai keretek között. Nem kérdéses az oktatási-nevelési tevékenység értékközvetítő szerepe, mindazonáltal érdekes vizsgálni, hogy a 20. századtól napjainkig hogyan alakult, hogyan változott az erkölcsi nevelés tartalma. Jelen cikk célja egy ilyen irányú átfogó kutatás elindítása, ennél fogva feltárni és összehasonlítani a 20. századi és a jelenkori tankönyvek erkölcsi nevelést érintő tartalmait, területeit, azok esetleges változásait.

A kutatás kezdeti fázisának első szakaszában a Horthy-kori tankönyvek vizsgálata történt meg, ezen belül is nyolc olvasókönyv került elemzésre. Bár a két világháború között a Hit- és erkölcsant vagy néhány tantervben Vallástan tantárgyak kötelezően be voltak építve az oktatásba, fontosnak találtam, hogy olyan tankönyvek elemzése is történjen meg, amelyeknek nem elsődleges céljuk az erkölcsi-vallási értékek közvetítése, így az abból nyert adatok látens módon tükrözik a korabeli társadalom elvárásait a kérdéses dokumentumban.

---

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

A tankönyvek helyzete a két világháború között

A trianoni békediktátum megfosztotta az országot területének kétharmadától, lakosságának pedig egyharmadától. Súlyos károkat okozott az iskolarendszerben is, ennek köszönhetően a népiskolák száma a korábbiak egyharmadára csökkent. (Mészáros, 1996., 2001; Mészáros – Németh – Pukánszky, 2004.)

1919-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter a Tanácsköztársaság által kiadott minden oktatásügyi rendelkezést eltörölt. Hamarosan rendeletben jelent meg, hogy a tanítóknak az iskolákban hazafias szellemben kell tanítaniuk, és ahogy Kornis írja, „meg kell teremtenünk az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját”, amelynek az egyik legjobb módja a nemzeti önismeretre való nevelés. (Kornis, 1928. 19.)

Az 1920–1930-as években a legtöbb népiskolát a katolikus egyház tartotta fenn, az állami, városi, községi fenntartású intézmények a második helyen álltak. Ezen iskolák háromnegyede úgynevezett egytanítós osztatlan vagy kéttanítós, részben osztott népiskola volt. (Mészáros, 1996., 2001.)

Az 1920-as évek nagy változásokat hoztak a magyar oktatási rendszerben. 1921-ben kinevezték Klebelsberg Kunót kultuszminiszternek, akinek első intézkedései közé tartozott az állami népiskolai tantervek átdolgozásának előkészítése. Ám maga az új tanterv csak 1925-ben látott napvilágot „Tanterv az elemi népiskolák számára” címmel, s amelyet szeptemberben be is vezettek az állami, városi és községi népiskolák mind a hat osztályában. A tanterv bevezetésében a miniszter kéri a „kir. Tanfelügyelő urat, tegye a tantervet gondos tanulmányozás tárgyává, kísérvé figyelemmel az iskolalátogatások alkalmával annak végrehajtását és hívja fel a tankerületek tanítótestületeit, hogy az 1925/26. és 1926/27. iskolai év folyamán a havi értekezleteken foglalkozzanak a végrehajtás körül szerzett tapasztalatokkal”. (Tanterv, 1925:4; Mészáros, 1996., 2001)

A miniszter 1925-ben Tankönyvügyi Bizottságot állított fel. A Bizottság feladata az volt, hogy minden év végén összeállítsa a következő tanévre vonatkozó tankönyvek jegyzékét. Ezek mellett az iskolákat kötelezték arra, hogy minden tanév végén „tankönyvjavasoló értekezletet” tartsanak, amelyen a hivatalos jegyzék alapján döntést hoznak a következő évben használandó tankönyvekről. A rendelet kikötötte, hogy csak komoly indokkal módosíthatnak a korábbi bevált tankönyvek listáján, valamint szem előtt kell tartani, hogy a szegényebb tanulók számára a tankönyvek több éven keresztül átörökökíthetők legyenek. Az 1932-ben kiadott rendelet tovább szigorította az új tankönyvekre vonatkozó szabályokat, eszerint az iskoláknak öt éven át egyáltalán nem szabad változtatni a tankönyvek listáján. (Mészáros, 1989.)

A két világháború közötti időben legnagyobb és legtöbb könyvet megjelentető kiadók az Athenaeum, a Franklin, a Lampel és a Szent István Társulat volt. A tankönyvek jóváhagyása szigorú volt ebben az időszakban, számos kritériumnak kellett megfelelniük. A dokumentumokkal szemben felállított alapvető követelmények közé tartozott, hogy tartalmazzon tudományos megállapításokat, de anélkül, hogy túl tudományos jellegű lenne. A tartalma a tantervtől ne térjen el, a tananyag beosztása fokozatosan felépített, a csoportosítása áttekinthető, világos, nyelvében pedig hibátlan és magyaros legyen. A Lampel

és a Franklin Kiadó még arra is nagy hangsúlyt fektetett, hogy a szövegekhez tartozó illusztrációk szépek legyenek, összhangban egészítsék ki a szövegek tartalmát, valamint segítsék a szemléltetést és a megértést. (Mészáros, 1989.)

A két világháború tankönyveiben az illusztrációk már nem csak vonalas rajzok voltak, hanem mind több alkalommal használtak a kiadók fényképeket is. A képek mellett e korszak kiadványaiban megjelentek még a tanulást és a tanítást segítő egyéb elemek, mint például a feladatok, a kérdések és a megoldandó problémák. (Mészáros, 1989.)

Erkölcsei nevelés a népiskolákban a két világháború között

1945-ig a magyar oktatás nép- és középiskolai szintjén is megtalálható volt a hittan kötelező tárgyként, hol Hit- és erkölcsstan, hol Hittan, máskor pedig Vallástan elnevezéssel. A megnevezéstől eltekintve a hittan az erkölcsstant is magában foglalta ebben az időben. Waldapfel János, a korszak kiemelkedő pedagógusa szerint az erkölcsi vonatkozások megjelennek az irodalom- és a történelemtanításban, ezenkívül az iskolai munka egyéb részeiben is, így a „rendtartásban, a fegyelmezésben, az iskolai közös életben, a tanító példájában és bánásmódjában”. Ám ő ezt nem tartotta elegendőnek, amellet kardoskodott, hogy az erkölcsstan önállóan, a hittan tantárgyon kívül is jelenjen meg az oktatásban. Szerinte erkölcsi ismeret nélkül elképzelhetetlen, hogy a gyermekek önállóan képesek legyenek a helyes erkölcsi tette, noha kijelenti, hogy az etika tudás önmagában nem elegendő az erkölcsi cselekvéshez. A hittan bár tartalmazza az etikai előírásokat, de önmagában az nem elegendő, hiszen nem az egész osztálynak szól, hanem felekezeti hovatartozástól függ. Szerinte fontos, hogy azokat az elveket, amelyek a mindennapi életet hivatottak szabályozni, és a közösség minden tagjára nézve kötelezőek, együttesen és egységesen közvetítsék a korszak tanulói számára. (Waldapfel, 1938. 120–121.)

Bár a vallásosság az erkölcsi élet alapja, ettől függetlenül, azok számára, akik nem tartják magukat vallásosnak, szintén követelmény az erkölcsösség. Ennek megfelelően Waldapfel szerint meg kell teremteni a köznevelés minden fokán az etika oktatást, így a népiskolákban, a köz- és szakiskolákban, de még a főiskolákon is. A népiskolákban az erkölcsi nevelésnek ki kell térnie arra is, hogy miként kell a gyermekeknek élni a családban, miként kell érintkezniük a barátaikkal, miként kell eljárniuk a gazdasági életben gazdaként, termelőként, eladóként, vevőként, cselédként vagy munkásként. (Waldapfel, 1938.)

A népiskolákban az etikatanítás egyik eszközeként jelentek meg az olvasókönyvek, így a Beszéd- és értelemgyakorlatok tantárgy keretein belül tanulhattak és beszélgethettek a tanulók az erkölcs fontosabb kérdéseiről. Bár Waldapfel János nem tartotta elegendőnek az erkölcsi nevelés ezen módszerét, a kutatás során feltárt adatok alapján mégis azt láthatjuk, hogy a korabeli olvasókönyvek bővelkedtek erkölcsi témákban, sok közülük lefedi a fent említett témákat, azt, hogy hogyan viselkedjünk a családban, a barátainkkal és a társadalom gazdasági viszonyaiban.

A kutatásról bővebben

Módszer

A tankönyvek elemzéséhez a tartalom- és a dokumentumelemzés komplex módszerét használtam. A módszerrel minden eddignél pontosabb adatok nyerhetők, hiszen a dokumentumelemzés kvantitatív jellegéből adódóan számszerűsített adatokkal bizonyítható az erkölcsi nevelés egyes területeinek jelenősége, a tartalomelemzés kvalitatív jellege pedig példával támasztja alá és elmélyíti az értelmezést. (Antal, 1976.; Krippendorff, 1995.; Dárdai, 2002.; Tóthné, 2011.)

A kapott adatokat SPSS 16.0-s verzióba rögzítettem. Az SPSS használata nem elsősorban a mélyebb statisztikai számítás miatt került elő, hiszen a dokumentumok esetében a populációhoz való viszonyítás értelmetlenné válik, a program ezzel szemben elsősorban az adatok szűrésében, kereszttáblák készítésében nagy segítség.

Kategóriák

A tartalom- és a dokumentumelemzés egyik legfontosabb lépése a kategóriaképzés, amely vizsgálhatóvá és mérhetővé teszi a kérdéses témát. Az erkölcs plurális fogalom, igen tág és pontosan nem meghatározott tartalmakat foglal magában, jelentése ezenkívül koronként és társadalmanként eltér és változik. Ennek megfelelően a kategóriák létrehozását több oldalról közelítettem meg, négy kategóriacsoportot hoztam létre. Az első csoport három kritériumot foglalt magában aszerint, hogy az erkölcs az *egyénekre* hat, a *társadalomra-közösségre*, vagy az *állam* fennmaradásához szükséges.

A második csoportba Pálvölgyi Ferenc (Pálvölgyi, 2008.) anyagából kiindulva az erkölcsi értékek oldaláról közelítettem meg a kérdést és hoztam létre hat kategóriát, ennek megfelelően a *személy* és az *élet*, az *egészség* és *környezet* védelmét, a *közösség* fennmaradását (állam, társadalom), a *jogok/törvények*, a *kultúra* és az *anyagi javak* védelmét szolgáló erkölcs területeit leíró kategóriákat. Végül a harmadik csoportban az előzetes kutatásaim (Pálmai, 2017b) alapján körvonalazódott kategóriákat hívtam életre, így az *ima*, a *teremtés*, a *munka-anyagiak*, a *szentek*, a *környezet* védelme, a *jócselekedetek*, az *ünnepek-hagyományok*, a *vallási jelképek*, a *haza* és az *egyház* kategóriáit.

A negyedik csoportra azért volt szükség, mert a vizsgált tankönyvek felét katolikus tankönyvek tették ki, ezenkívül a két világháború között kötelező volt a hit- és erkölcs tanterv, ennek megfelelően nemcsak a katolikus, de az állami tankönyvek is bővelkednek vallási-erkölcsi mozzanatokban, amelyeket éppen ezért a kérdéses időszakban még komplikáltabb különválasztani. Így a negyedik csoportban vizsgáltam azt is, hogy az erkölcsi tartalom *vallási* vagy *társadalmi* kategóriába sorolható.

A kategóriákra igyekszem minden esetben példát hozni, de a kategóriák sok esetben átfedést mutatnak, csak megfogalmazásukban találunk különbséget, ennek megfelelően elsősorban a faktorok harmadik csoportja szerint haladok az elemzésben.

Minta

A két világháború között kiadott tankönyvekből mintát vettem a „Népiskolai tankönyvek 1867–1945” című katalógus alapján. A katalógusban tantárgyak és osztályok szerint található meg a különböző kiadványok. (Hegedűs–Tóthpál, 1984.) Előzetes kutatásaim alapján (Pálmai, 2015.; 2017a) a tantárgyak közül a magyar irodalmat emeltem ki, és 1–4. osztályig kiadók alapján (Lampel és a Szent István Társulat) kiválasztottam négy katolikus és négy állami olvasókönyvet.

Vallási és társadalmi tartalmak a két világháború közti olvasókönyvekben

A nyolc vizsgált olvasókönyvben összesen 699 olyan említés történt, amely valamely módon érintette az erkölcs bizonyos területeit. Az említések 70%-a (486 db) az erkölcs vallási, 30%-a (213 db) társadalmi területeire vonatkozik. A vallási területekhez kerültek az imák, a szentek élete, ezeken kívül gyakran említették Istent szófordulatokban, köszöntésekben („Áldjon meg az Isten”, „Adj’ Isten”, „Fogadj Isten”, „Dicsértessék a Jézus Krisztus” stb.). Az erkölcs társadalmi területéhez olyan említések kerültek, amelyek a társadalmi együttélést szabályozzák és könnyítik meg, így a hazugságok, a lopás kerülése, a munka szeretete, egymás segítése. Az erkölcs társadalmi vetülete a tankönyvekben gyakran közmondások, szólások formájában jelent meg: „Akit hazugságon kapnak, majd nehezen hisznek annak”, „Aki nem szán s nem segít mást, maga sem lelel szánakozást”, „Ami tied, tedd el, a másét ne vedd el!” (Tomcsányiné, 1920. 43.)

Ha megvizsgáljuk az erkölcs vallási és társadalmi tartalmainak megoszlását aszerint, hogy katolikus vagy állami tankönyvről van-e szó, a kvantitatív elemzésből kiderül, hogy a tankönyvek típusától függetlenül mindkét esetben a vallási erkölcsi tartalom erősebb az olvasókönyvekben, de természetesen a két tankönyvtípus között a katolikus dokumentumokban még erőteljesebb a vallási tartalom. Az állami tankönyvekben a vallási 161-szer, a társadalmi tartalom 101-szer jelenik meg, a katolikus kiadványban az előbbi 325-ször, az utóbbi 213-szor fordul elő.

Az, hogy a két világháború közötti tankönyvekben ennyire nagyfokú a vallási tartalmak ábrázolása, a korra jellemző erős egyházi befolyásnak köszönhető (Gergely, 1999.), illetve annak, hogy a hit- és erkölcs tan kötelező volt az első négy osztályban.

Egyén, közösség vagy állam?

Az erkölcs minden esetben az egyén életét szabályozza, az egyéntől várnak el bizonyos viselkedési formákat, ám ezek az erkölcsi szabályok eltérnek aszerint, hogy az egyén életére hatnak, a közösség működése szempontjából fontosak, vagy a társadalom, elsősorban az állam fennmaradását szolgálják.

Ennek megfelelően a kutatásban kiderült, hogy a tankönyvekben felbukkanó erkölcsi tartalmak körülbelül 40%-ban (278) az egyén életét érintik, 37%-ban (261) a közösség élete szempontjából fontosak, és 23%-ban (160) az állam fennmaradását szolgálják.

Ha azt vizsgáljuk, hogy az egyénre, a közösségre vagy az államra ható erkölcsi tartalmak közül mennyi a vallási vagy társadalmi tartalmú, a kutatásból kiderül, hogy a vallási tartalmak elsősorban a közösség (196-szor), majd az egyén (157-szer), s végül az állam (133-szor) kategóriák mentén jelennek meg. Ha az erkölcs társadalmi tartalmát vizsgáljuk a sorrend az egyén (121-szer), a közösség (65-ször), s végül az állam (27-szer) kategóriákat foglalja magában.

Az egyénnek szóló erkölcsi intelmek közül néhány példa: „Úgy élj, hogy mindenki szeressen”, „Dobd vissza kenyérrel, aki kövel dobott”, „Igaz legyen szíved, igaz beszéded”, „Szád szóljon igazságot, soha ne mondj hazugságot.” (Tomcsányiné, 1920. 46–56.)

A közösség érdekében megjelenő erkölcsi intelmek például a „Szeresd felebarátodat” felszólítás, ami gyakran felbukkan az olvasókönyvekben (Tomcsányiné, 1920. 51., de ezen kívül számos történet is megjelenik a kiadványokban, amelyek célja a gyermekek helyes viselkedésre nevelése. Ilyen „A három pillangó” története, amely szinte mindegyik olvasókönyvben fellelhető.

Az elbeszélésből megtudhatjuk, hogy három testvér, egy sárga, egy vörös és egy fehér pillangó vígan játszadozik a napfényben, s nem veszik észre, hogy mennyire eltávolodtak az otthonuktól. Egyszer azonban beborul az ég és elkezd szakadni az eső, így a három pillangó kénytelen menedéket keresni először egy tulipán, majd egy liliom alatt. Ám egyik virág sem hajlandó az összes pillangót beengedni a szirmai alá, csak azokat, amelyek éppen olyan színűek, mint maga a növény. A testvérek azonban kiállnak egymásért mondván, „ha testvéreimet be nem bocsátod, én sem megyek be hozzád. Inkább ázzunk meg mind a hárman, semhogy egymást elhagyjuk”. Az összetartó pillangótestvérek jutalma pedig az lett, hogy a nap meghallotta, mennyire szeretik egymást, kitört a felhők közül, elűzte az esőt, és megszáritotta a pillangók szárnyát, akik így vígan tovább tudtak játszani, este pedig együtt hazamentek. (Tomcsányiné, 1920. 61–62.)

Az állam fennmaradásához, annak tiszteletére szolgáló erkölcsi-vallási intelmek, történetek, versek is gyakran előkerülnek a vizsgált dokumentumokban, ennek megfelelően például a Himnusz által: „Isten, áldd meg a magyart” (Tomcsányiné, 1920. 56.), vagy a Honfidalból egy részlet: „Tiéd vagyok, tiéd hazám! / E szív, e lélek; / Kit szeretnék, ha tégedet / Nem szeretnék? / Szentegyház keblem belseje, / Oltára képed, / Te állj, s ha kell: a templomot / Eldöntöm érted. / S az összeroskadó kebel / Végső imája: Áldás a honra, Istenem / Áldása rája!” (Benedek, 1922. 198.) E kategória esetében a leggyakoribb, hogy az állam szeretete és jelentősége összeolvad a vallási jelképekkel.

Erkölc az értékekhez kötöten

A második csoportba sorolt kategóriák hat területet ölelnek fel, olyan tevékenységi körök, intelmek, normák kerültek bele, melyek magukban foglalják a *személy* és az *élet*, az *egészség* és *környezet* védelmét, a *közösség* (állam, társadalom) fennmaradását, a *jogok/törvények*, a *kultúra* és az *anyagi javak* védelmét. A kvantitatív adatokat elemezve a sorrend az alábbi módon alakul: egészség/környezet védelme (294-szer), közösség védelme (127-szer), élet és személy védelme (119-szer), anyagi javak védelme (92-ször), kultúra védelme (65-ször), majd a jog/törvények védelme (2-szer) jelenik meg utolsóként a vizsgált kiadványokban.

Egészségünk és környezetünk védelme

Az egészség és környezet védelme kategóriába olyan említések kerültek, amelyek az emberek egészségének megőrzésére térnek ki, a környezethez pedig a természet védelme, de leginkább az állatok védelme került. Az említések magas gyakorisága elsősorban ez utóbbinak köszönhető, nagyon magas azoknak a történeteknek, felhívásoknak a száma a két világháború közötti tankönyvekben, amelyek arra szólítják fel a korabeli gyerekeket, hogy tartózkodjanak az állatok kínszásától, szeressék és becsüljék az állatokat és a természetet.

Az állatok védelmére olvashatunk példát egy elsős tankönyvben: „télén hideg van, a kis madarak fáznak”, de „Mariska megsajnálja őket, magot hint nekik a hóra. Be jó is az a Mariska.” (Tomcsányiné, 1920. 21.) „A házi-állatok” című olvasmányból megtudhatjuk, hogy az okos ember szereti, gondozza és táplálja háziállatait, s „csak a tudatlan, rossz ember bántja az állatot”. (Tomcsányiné, 1920. 85.)

Egészség témakörében számos felszólítást olvashatunk arra vonatkozólag, hogy a „tisztaság fél egészség”. (Tomcsányiné, 1920. 54.) Ezenkívül azonban gyakran találhatunk egészségügyi dolgozókat (orvosokat, nővéreket) és intézményeket népszerűsítő írásokat is. A Rókus kórház kerül bemutatásra egy osztálykirándulás során, melyből megtudhatjuk, milyen fontos lehet egy kórház, ahol sok „szegény, elhagyott beteg is jó ápolást és gyógyítást talál. Sok ezer ember szerezte itt vissza egészségét s ezek mind áldják azokat a nemeslelkű embereket, akik ezt a kórházat építették.” (Benedek, 1922. 72.) Továbbá az olvasókönyvekből kiderül, hogy az egészségünk, az érzékszerveink Isten ajándékai, amelyeket Isten ingyen adott nekünk, de amelyekre „vigyázni magunk iránt a legszentebb kötelességek közé tartozik”. (Benedek, 1922. 162.) Ezenfelül tartózkodjunk a lerészegedéstől is, mert „aki részegségig iszik, megfeledez ember méltóságáról s a szó teljes értelmében lealacsonyodik oda, ahova még az oktalan állat sem sülyedne!” (Benedek, 1922. 171.)

Az egészség témakörének nagyarányú képviseletét a vizsgált tankönyvekben magyarázza, hogy a század elején indult meg a betegségek visszaszorítására irányuló egészségügyi felvilágosítási mozgalom, amelynek hatására végül a halálozások száma visszaszorult. 20. század elejéig a gyermekek számára mindennapos esemény volt a halál jelenléte, amelyeket elsősorban a csecsemőhalandóság, a fertőzések és a járványok eredményeztek. Ennek elkerülésére új kifejezés jelent meg az egészség fogalma kapcsán, mégpedig az egészségügyi felvilágosítás, amelyet első körben az iskolákban vezettek be. Az orvostudomány fejlődésének köszönhetően elsődleges feladatnak tekintették a gyermekeken keresztül a lakosság körében is a kuruzslás visszaszorítását, a higiéniai alapok lefektetését és a fertőző betegségek terjedésének visszaszorítását. (Ackermanné, 2006.)

A közösség védelme

Számos intézmény, szervezet, csoport népszerűsítése is megtörténik a közösség védelme kategóriája alatt a korabeli olvasókönyvekben, amely intézetek a közösség szolgálatára jöttek létre, elsősorban a közösség életét és egészségét védő, támogató, gyógyító céllal, mint például a siketnémák intézete, a vakok iskolája vagy éppen a tűzoltók és a rendőrök.

Mindezek mellett „A Duna” című írás felhívja az olvasó figyelmét az emberek együttes összefogására, bajbajutott társaik támogatására is. A történetben arról olvashatunk, hogy az árvíz okozta károkon az emberek összefogásával sikerült felülemelkedni és a bajbajutottakon segíteni, ezek mellett közösségi összefogással a kereskedelmi utakat is felújították, és a folyó irányát is megváltoztatták. (Benedek, 1922. 87.)

„A közösség” című olvasmányból kiderül, hogy az emberek nem szeretnek egyedül lenni, így közösségekbe rendeződnek, ahol a közösség minden tagjának van valamilyen munkája, és egymás életét ezzel kiegészítik, segítik. A közösség tagjai „békében és egyetértésben tartoznak élni. Így akarja ezt az Isten, mert megparancsolta, hogy minden felebarátunkat szeressük”. (Mócsy–Petrovácz–Walter, 1925. 46.)

Egy másik történetből megtudhatjuk, hogy Juliska megbetegedett, az orvos szerint azért, mert meghűlt. A kislány édesanyja úgy gondolta, hogy ez azért történt, mert nagyon hideg van a házukban, szegények, és nincs tüzelőjük. Az orvos erre ígéretet tesz, hogy majd szól a plébánián a Karitás Egyesületnek, akik majd megsegítik a családot. Másnap az egyesület tagjai meg is jelentek a Varga családnál. Hoztak Juliskának meleg teát, ruhákat, tüzelőt és élelmiszert, amit az egyesületi tagok nem csak maguk pénzén vettek, hanem a „jó emberek adták össze. Így tud segíteni a sok-sok szegényen a Karitás Egyesület.” S a történetet nyomatékosítva még egy rövid négy soros versikei is alátámasztja az adakozás jelentőségét: „Ki egyszer is jót tesz / Az Isten nevében, / Fölírják a nevét / Odafenn az égben!” (Nagy, 1936. 48–50.; Pálmai, 2017b.)

A kérdéses kiadványokat elemezve láthatjuk, hogy minden egyes csoport, szervezet, intézmény bemutatásánál megtörténik az érzékenyítés is, amellyel hatni próbálnak a korabeli gyermekekre, hogy ha majd felnőttek lesznek, támogassák egymást, saját közösségüket, illetve az elesetteket, rászorulókat is.

Az élet és személy védelme

Az élet és személyek védelme kategóriába elsősorban a teremtéssel kapcsolatos említések kerültek. A tankönyvekben nagyon gyakori, függetlenül a tankönyv típusától, hogy a természet kincseit (növények, élőlények, földrajzi jelenségek) Isten ajándékának tekintik, és nagy hangsúlyt kap az olvasmányokban az, hogy a gyermekek e jelenségeket ne vegyék természetesnek, nap mint nap csodálkozzanak rájuk, és adjanak hálát Isten ajándékaiért, mint ahogy az alábbi idézetekben láthatjuk: „lencse, borsó, kása, mind Isten áldása”. (Tomcsányiné, 1920. 32.) Arany János „Gondviselő Isten” című versében is erre hívja fel a figyelmet: „Ki ruházta fel a mezők liliumát? / Ki visel hű gondot az égi madárra? (...) Él még a jó Isten, Ő engem szeret, / Megadja, ha kérem, a mai kenyeret.” (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi, 1923. 4.) A „Mese a kalászról” című elbeszélésben pedig arról olvashatunk, hogy amikor az „Úristen a világot megteremtette”, milyen jó dolga volt a szántóvetőnek, milyen bőséges termést hozott évről évre a föld, de a bűnbeesés (1Móz 3.) után a munkája sok nehézséggel jár, és kiszámíthatatlan termést eredményezett. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi, 1923. 13–14.)

A személyek védelme alá az emberi élet tisztelete és védelme került, aminek jó példája „Az emberséges éjjeliőr” című történet, mely „az Irgalmas szamaritánus” (Lukács 10,27) bibliai példabeszéd modern köntösben megfogalmazott mása. Az éjjeliőr feladata, hogy körbejárja a falut, és minden veszélytől megóvja a lakosokat és ha kell, elhárítsa a bajt. Egy hideg téli őrjárat alkalmával az őr „fájdalmas hangokat hallott”. Hazasietett a fiához, hogy együtt induljanak az erdőbe megkeresni, hogy mi okozza azokat a zajokat. Végül ráleltek egy öregemberre, aki a hóban kimerülten és már egészen megfagyva feküdt. „Hiszen ez csak egy öreg zsidó – mondá az éjjeliőr fia –, és igen nehéz.” Erre az őr felszólította fiát, hogy gondoljon az irgalmas szamaritánusra, hiszen „a zsidó is ember, mint mi. Ő is felebarátunk.” Így hazavitték az idős zsidó férfit, ápolták, amíg jobban nem lett. S miután az öregember visszanyerte erejét, továbbutazott. Mivel szegény volt, csak egy kézszorítással tudta megköszönni az éjjeliőrnek a segítségét, de az őrnek mégis ez volt a legszebb jutalom, mert tudta, hogy „teljesítette az Isten parancsolatát: Szered felebarátodat, mint tenmagadat!” (Mócsy–Petrovác–Walter, 1925. 58–59.)

Az anyagi javak védelme

A kategória mentén leggyakrabban a mások vagyonának eltulajdonításától való óvás jelenik meg különböző szólásokban, mondásokban, mint az alábbi példák is mutatják: „Ami a tiéd, tedd el, a másét ne vedd el.”; „Ne bánts-d-nak híják a másét.” (Tomcsányiné, 1920. 43–44., vagy történetekben, mint például „Az enyém és tied” című elbeszélésben, ahol egy gyermek édesanyja elmagyarázza fiának, hogy milyen fontos tisztelni a magántulajdont, s a tulajdonos engedélye nélkül még az útszéli körtefáról sem szabad gyümölcsöt szedni. Ha pedig valamit talál a gyermek, azt közhírré kell tenni, hogy a jogos gazdája visszakaphassa azt. Ezekon kívül a „csalás (is) egyenlő a tolvajlással. Igaztalan vagyonon pedig nincs áldás, vagy mint a közmondás tartja: ebül gyütt, ebül kelt.” (Mócsy–Petrovác–Walter, 1925. 65–66.)

„A rest többet fárad” című elbeszélés gyakran megjelenik a tankönyvekben. A katolikus kiadványokban Jézus és Péter történetén keresztül tanulhatták meg a korabeli gyermekek, hogy a dologkerülő ember gyakran több munkát végez utólag, mintha elsőre elvégezte volna azt rendesen. Ezenkívül a történetnek van egyéb mondandója is, így az, hogy az apró, kevés pénz is megéri a fáradságot. Az elbeszélésben Jézus és Péter apostol vándorútját látjuk, amely során Jézus felfigyel egy elhagyott krajcárra, majd szól apostolának, hogy vegye azt fel. Péter azonban úgy gondolja, hogy „nem érdemes lehajolni egy hitvány krajcárért”. Jézus ennek ellenére lehajol, és felveszi az érmét, úgy, hogy Péter ezt nem látja. Miután beérnek a városban, Jézus az apostol tudta nélkül száz szem cseresznyét vesz a talált krajcáron, majd folytatják tovább útjukat. Egy kis idő után Jézus titokban elhajít egy-egy cseresznyét, amit az akkor már fáradt és szomjas Péter apostol egyesével fel is szed. Miután mind a száz szem cseresznyét felvette Péter, Jézus így szól apostolához: „Látod, Péter! Azért az egy krajcárért nem akartál lehajolni. Most százszor egymásután a földre hajoltál azért a száz szem cseresznyéért, amit a talált krajcáron vettem! Soha ne felejtse el, hogy a rest többet fárad!” (Olvasó- és tankönyv, 1929. 7.)

Rögtön a fenti történetet követve a gyermekek „A pénzről” kaptak tájékoztatást a következő olvasmányban. A leírásból kiderül, hogy régen az emberek nem pénzen vásároltak, hanem csereberéltek. Ez gyakran okozott problémát, hiszen nem mindig tudtak a vevők azzal fizetni, amit elvártak volna az eladók egy-egy termékért. Találni kellett olyan tárgyat, amit mindenki elfogad. Voltak olyan helyek, ahol búzáért vagy sóért lehetett vásárolni. Ezekkel meg az volt a baj, hogy búzát és sót nagy mennyiségben nem tudott magával vinni az ember. A probléma akkor oldódott meg, amikor az emberek megismerték az aranyat és az ezüstöt. Hasznos volt, mert ritka anyagok voltak, nem romlottak, oszthatók, mérhetőek, összehasonlíthatók voltak más termékek súlyával, értékével, és mindenki elfogadta. Így született meg a pénz. A történet még beszél a papírpénz megszületéséről is, de a leírás utolsó sorában figyelmezteti a szerző az olvasót, hogy ne feledje el, hogy bár a pénz fontos és hasznos, de csak egy csereeszköz! (*Olvasó- és tankönyv*, 1929. 7–8.)

A következő történet a korabeli gyermekeket szintén a pénz tiszteletére és annak gondos beosztására és felhasználására szólítja fel. Az elbeszélésben egy szorgalmas asztalost ismerhetünk meg, aki bár sok pénzt keresett, mégis mindig egyszerű életet élt, olcsó, de jó minőségű ruhákba öltözködött, és került minden felesleges kiadást. A szomszédja egyszer megkérdezte tőle, hogy hova teszi azt a sok pénzt, amit keres. Azt asztalos így válaszolt: „Keresetem egy részével adósságaimat törleszttem, másik részét meg kölcsön adom kamatra.” A szomszéd ezen nagyon meglepődött, mert a faluban olyanról nem hallott, hogy az asztalos valakinek tartozna, vagy valaki az asztalosnak tartozott volna. Ennek a kételyének hangot is adott a szomszéd, melyre meg is kapta a választ: „Azt a sok pénzt és fáradságot, amit szüleim születésemtől kezdve rám fordítottak, én adóságnak tekintem. Ezt vissza kell fizetnem. Amit pedig most gyermekeim neveltetésére költök, az kölcsönadott pénz.” (*Olvasó- és tankönyv*, 1929. 8.)

A kultúra védelme

A kultúra védelmét szolgáló erkölcsi tartalmak közé olyan megjelenések kerültek, amelyek elsősorban a vallási ünnepekhez és azokhoz kapcsolódó hagyományokhoz kötődnek. Típusától függetlenül minden tankönyvben megjelenik a karácsony és a húsvét ünnepe, némelyikben a Mikulás és a pünkösd is említésre kerül. A katolikus tankönyvek azonban további ünnepekkel bővülnek, így a nagypéntekkel, a keresztelkedéssel, az elsőáldozással és Nagyboldogasszony napjával. A karácsonyi szokások jelennek meg a leggyakrabban a kiadványokban versek, történetek formájában, de nem ritka, hogy a betlehemezéshez kapcsolódó játék és énekek is felbukkannak. (Mócsy–Petrovác–Walter, 1925. 118–119.)

Egyetlen egy tankönyvben, a „Légy illemes” című írásban illemszabályokhoz kapcsolódó leírást is találunk. „Aki mindig úgy cselekszik, amint illik, az illemes. Az illemes gyermeket mindenki kedveli” – olvashatjuk a leírás első sorában. Az anyag először kitér a tiszta, rendezett külsőre, az étkezés, a társas beszélgetés és a látogatás illemszabályaira. A találkozásnál a megfelelő köszönési forma az írás szerint a „Dicsértessék a Jézus Krisztus”.

Ezenkívül a leírás tartalmaz az illemszabályokat meghaladó erkölcsi előírásokat is, így az írás felszólítja a korabeli gyermekeket, hogy „ne nevéssenek ki senkit, ne csúfolódjanak, és ne civakodjanak. Durva tréfával ne sértsenek meg senkit. Tiszteljék az öregeket és bárkinek szívesen tegyenek szolgálatot. (...) Mindenki iránt legyenek nyájasak és szívesen szolgáljanak.” (Mócsy–Petrovác–Walter, 1925. 18–19.)

A jog és a törvények védelme

A jog és törvények kategóriában csak kevés említést találunk. Ide olyan esetek kerültek, amelyekben az elkövetett vétség büntetőjogi elbírálásban részesült. Bár fentebb már láthattuk, hogy a korabeli tankönyvek nagy hangsúlyt fektettek a tulajdon tiszteletére, és mélységesen elítélték a lopást, de annak büntetőjogi felelősségére csak egy esetben tér ki egy olvasmány, mégpedig a „Pejkó esete” című történet. A leírásból megismerhettük Mihály gazda esetét, aki egy reggel arra ébredt, hogy a Pejkó nevezetű lova eltűnt. A városban talált rá a lóra, amit éppen egy cigány árult. Mihály kérdőre vonta a cigányt, aki azonban tagadta vétségét. A gazda furfanghoz folyamodott, hogy csapdába csalja az árust. Letakarta a ló szemét, és megkérdezte a cigányt, hogy melyik szemére vak az állat. Mivel nem a cigány volt a ló gazdája, nem tudhatta, hogy a ló mindkét szemére jól lát. Látva ezt, a körülöttük állók megbizonyosodtak afelől, hogy a ló Mihály gazda tulajdona. S „hogy mi lett a cigánnyal, arról a törvény számol” zárja a sorait a szerző, amelyből megtudhatjuk, hogy a lopás nemcsak erkölcsi vétség, de törvénybe is ütközik. (Mócsy–Petrovác–Walter, 1925. 79–80.) Bár a történet igyekszik a magántulajdon tiszteletére érzékenyíteni a korabeli gyermekeket, ezek mellett azonban erősíti a romákkal szembeni előítéletet és sztereotípiákat is.

A „Mi juttatta börtönbe Kerekes Pétert” című elbeszélésből pedig a testi sértés vétségéről tudhatjuk meg, hogy az törvényt sért. A tankönyv főszereplői Pista és Juliska reggel iskolába menet megdöbbenve arra lesznek figyelmesek, hogy két csendőr kíséri a lesütött szemű Kerekes Pétert, akit sírva követ az édesanyja és a húga. A gyerekek egy arra járótól tudják meg, hogy bár Kerekes Péter jó ember, de nagyon szereti az alkoholt, „és ha egyszer egy kicsit felönt a garatra, akkor izgága, verekedő természetű” lesz. Így történt, hogy a kocsmában megszurta a legjobb barátját, ezért a csendőrök börtönbe viszik. (Kozma–Mihály, 1926. 55–57.)

Összegzés

A korszakra oly jellemző erős vallási és erkölcsi tartalmakat olvashatunk ki a fenti kvalitatív elemzésből, amely rávilágít, hogy a két világháború közti népiskolai oktatás minden eszközt megragadott arra, hogy a tanulókat segítse, és elvezesse a korabeli társadalom erkölcsi elvárásai felé. Az elemzésben látható, hogy a társadalom számára ebben az időszakban a vallási tartalmak voltak a leginkább mérvadók, de ezeken kívül megjelentek az olvasókönyvekben olyan erkölcsi előírások, amelyek az egészség és a környezet, a közösség, az élet és személyek, az anyagi javak, a kultúra, valamint a jog és törvények védelmére és tiszteletére szólítanak fel.

Irodalom

- Ackermanné Kelő Kamilla (2006): Iskola-egészségügyi törekvések a XIX–XX. század fordulóján. Az egészségügy beépülése a hazai tantárgyi rendszerbe. *Studia Caroliensia*, 2006/2. sz. 5–20.
- Antal László (1976): *A tartalomelemzés alapjai*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Benedek Elek (1922): *Elemi iskolások olvasókönyve*. A IV. osztály számára. Lampel Kiadó, Budapest.
- Benedek Elek – Kőrösi Henrik – Tomcsányi János (szerk.) (1923): *Magyar olvasókönyv az elemi népiskolák III. osztálya számára*. Lampel Kiadó, Budapest.
- Dárdai Ágnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai*. Dialóg Campus, Pécs.
- Gergely Jenő (1999): *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- Hegedűs Mihályné – Tóthpál Józsefné (összeáll.) (1984): *Népiskolai tankönyvek 1867–1945*. OPKM, Budapest.
- Kornis Gyula (1928): *Kultúra és politika*. Franklin Társulat, Budapest.
- Kozma László – Mihály Ferenc (1926): *Pista és Juliska. Olvasókönyv az elemi népiskolák II. osztálya számára*. Lampel Kiadó, Budapest.
- Krippendorff, K. (1995): *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Mészáros István (1989): *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó és Budapest – Dabas Nyomda, Dabas.
- Mészáros István (2001): Felekezeti népiskoláink tanterveinek történeti alakulása. In: Horánszky Nándor (szerk.): *A tanterv kérdésköre az elmúlt másfél évszázadban*. Kiss Árpád Országos Közoktatási Szolgáltató Intézmény, Budapest
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (2004): *Neveléstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mócsy Antal – Petrovác József – Walter Gyula (1925): *Második olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára*. Szent István Társulat, Budapest.
- Nagy T. Perpetua (1936): *Betűbokréta. Új ABC a katolikus népiskolák első osztálya számára*. Szent István Társulat, Budapest.
- Olvasó- és tankönyv a katolikus osztatlan elemi népiskolák IV. osztálya számára*. Szent István Társulat, Budapest, 1929.
- Pálmai Judit (2015): Családkép a tantervekben a Horthy-kori Magyarországon. *Danubius Noster*, 2015/1–2. 69–74.
- Pálmai Judit (2017a): 20. század eleji családkép a közoktatás dokumentumaiban. A család és a család funkciói a Horthy-kori tantervekben, tankönyvekben és szakfolyóiratokban. *Történelemtanítás*, 2017/1–2. sz. 1–15.
- Pálmai Judit (2017b): Vallási nevelés a két világháború közötti pedagógiai dokumentumokban. In: Fehér Ágota, Mészáros László (szerk.): „...et vocavit vocatione sua sancta”: *A pedagógiai hivatás a keresztény nevelésben*. Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác, 251–270.
- Pálvölgyi Ferenc (2008): Az ember és sajátos értékei a korszerű erkölcsi nevelésben. *Sapientiana*, 2008/22. sz. 55–80.
- Tanterv az elemi népiskolák számára*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1925.
- Tomcsányiné Czukrász Róza (szerk.) (1920): *A magyar gyermek első könyve. Magyar ABC és olvasókönyv az elemi népiskola I. osztály számára*. Lampel Kiadó, Budapest.
- Tóthné Parázsó Lenke (2011): *A kutatómódszertan matematikai alapjai*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger.
- Waldapfel János (1938): *Közműveltség és nevelés*. Studium Rt., Budapest.

“Be good, gentle, obedient, because such a kid is very friendly!”

*Moral education between the two world wars
in 1–4. class of reading books*

This study analyses public and catholic textbooks of the interwar period, examining how the elements of moral education appear in the documents.

Based on the research, the results show the typically strong presence of religious and moral contents in the textbooks, throwing light on the fact that the public education of the examined period grabbed all the opportunity to help the pupils to meet the moral expectations of the society. As the analysis reveals, religious contents were the most important for the society, but moral regulations calling for the defence and respect for values like health, environment, community, life, material goods, culture, law and justice, also turn up in the textbooks.